Tashpo'latov Daniyor Odilovich
Namangan davlat universiteti
San'at va sport fakulteti tyutori

TALABALARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIDA TYUTORLIK FAOLIYATINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.23399095

Annotatsiya. Maqolada talabalarning psixologik rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi tyutorlik modeli nazariy asoslangan. Individual suhbat, rejalashtirish, tengdoshlar ko'magi va qayta baholashga doir tavsiyalar san'at hamda sport yo'nalishlari misolida yoritilgan.

Kalit so'zlar: talaba, psixologik rivojlanish, tyutorlik, o'zini boshqarish, ijtimoiy moslashuv, pedagogik yordam

Kirish

Talabalarning psixologik rivojlanishini qo'llab-quvvatlash oliy ta'limdagi kundalik pedagogik munosabatlar bilan bog'liq. Topshiriqni bajarish usulini tanlash, qiyinchilik haqida ochiq gapirish va o'z qarorining oqibatini tahlil qilish talabaning mustaqil harakat qilishiga sharoit yaratadi. Tyutor ushbu jarayonda talaba bilan universitetdagi yordam imkoniyatlarini bog'lovchi pedagog sifatida ishtirok etishi mumkin. Buning uchun individual suhbatlar o'quv faoliyati, jamoa bilan munosabatlar va talabaning kelajak rejalari bilan izchil bog'lanishi lozim.

Psixologik rivojlanish maqolada talabaning o'zini anglash, maqsad belgilash, faoliyatini boshqarish va munosabatlar o'rnatish imkoniyatlarining kengayishi sifatida talqin qilinadi. C. D. Ryff psixologik farovonlikni hayotiy maqsad, shaxsiy o'sish, avtonomiya, hayot sharoitlarini boshqarish, ijobiy munosabatlar va o'zini qabul qilish bilan izohlaydi [1]. Bu qarashlar talabaning rivojlanishini uning hayoti mazmuni va shaxsiy imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishi bilan bog'lab o'rganishga asos beradi. Farovonlik rivojlanishni yorituvchi muhim tushuncha bo'lsa-da, uni to'liq ifodalovchi yagona ko'rsatkich hisoblanmaydi.

San'at va sport yo'nalishlarida ta'lim olayotgan talabalar uchun o'qish bilan birga ijodiy tayyorgarlik yoki mashg'ulot va musobaqalarni rejalashtirish masalasi ham dolzarb. Shuning uchun tyutorlik ishida umumiy tavsiyalarni talabaning faoliyatiga moslashtirish zarur. Maqolaning maqsadi talabalarning psixologik rivojlanishiga xizmat qiluvchi tyutorlik faoliyatini nazariy jihatdan asoslash, uni tashkil etish modelini taklif qilish va natijalarni baholash yo'nalishlarini belgilashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot nazariy va tahliliy yondashuv asosida olib borildi. Motivatsiya, psixologik farovonlik, o'quv faoliyatini boshqarish, individual maslahat va tengdoshlar ko'magiga oid tanlangan ilmiy manbalar mazmunan qiyoslandi. Manbalarning mavzuga aloqadorligi, tadqiqot turi va xulosalarini oliy ta'lim sharoitiga tatbiq etish chegaralari hisobga olindi. Nazariy qarashlar pedagogik mexanizmlarni tushuntirish uchun, empirik tadqiqotlar esa yordamning qaysi natijalar bilan bog'langanini baholash uchun tahlil qilindi.

Qiyoslashda talabaning mustaqil qarori, rejalashtirish ko'nikmasi, o'z imkoniyatiga munosabati va universitet jamoasi bilan aloqalari asosiy yo'nalishlar sifatida belgilandi. Keyin ushbu yo'nalishlar tyutorning kundalik faoliyatida bajarilishi mumkin bo'lgan harakatlar bilan bog'landi. Shu asosda ishlab chiqilgan model amaliyotga tatbiq etish uchun nazariy taklif hisoblanadi; uning samaradorligi ushbu maqolada mahalliy tajriba natijasi sifatida baholanmagan.

Natijalar va muhokama

Psixologik ehtiyojlar va mustaqil qaror

qabul qilish

R. M. Ryan va E. L. Deci nazariyasiga ko‘ra, avtonomiya, o‘zini qobiliyatli his etish va boshqalar bilan aloqadorlik ehtiyojlarining qondirilishi motivatsiya hamda farovonlik uchun muhimdir [2]. Avtonomiya shaxsning o‘z harakatini anglab, uni ichki rozilik bilan bajarishini bildiradi. Tyutor suhbatida bu tamoyil talabaning fikrini tinglash, tavsiyaning sababini tushuntirish va qarorni birgalikda muhokama qilish orqali ifodalanishi mumkin. Bajarish usuli tanlanganda vazifaning talaba uchun ahamiyati ham aniqlashtiriladi.

Hernández va hammualliflarning Ispaniyadagi 1048 talaba ishtirokidagi tadqiqotida o‘qituvchining avtonomiyani qo‘llab-quvvatlashi asosiy psixologik ehtiyojlarning qondirilishi bilan bog‘langan [3]. Tadqiqotning kesimiy dizayni ushbu bog‘liqlikni sababiy ta’sir sifatida talqin qilishga imkon bermaydi. Shunga qaramay, natija talabaning tanlovi va o‘quv jarayonidagi ishtirokiga e’tibor qaratish uchun empirik asos beradi. O‘qituvchi yordami haqidagi bu dalilni tyutor amaliyotiga moslashtirishda ularning vazifalari farqi hisobga olinishi kerak.

Tyutor uchun talabaning qobiliyatini qo‘llab-quvvatlash bajarilishi mumkin bo‘lgan vazifani kelishish va erishilgan siljishni aniq muhokama qilishni anglatadi. Masalan, semestr ishini kechiktirayotgan talaba bilan avval mavzuni aniqlashtirish yoki dastlabki manbalarni tanlash kabi yaqin vazifa belgilanadi. Keyingi uchrashuvda natija va unga erishishda yordam bergan usul ko‘rib chiqiladi. Bunday suhbat talabaning o‘z harakatini tushunib, keyingi qadamni asoslashiga yo‘naltiriladi.

Individual yordam va jamoaga mansublik

E. P. Bettinger va R. B. Bakerning randomizatsiyalangan tadqiqotida muntazam individual maslahat dasturiga ajratilgan talabalar orasida ta’limni davom ettirganlar ulushi yuqoriroq bo‘lgan. Maslahatlar maqsadni aniqlashtirish, vaqtni boshqarish, o‘qish ko‘nikmalari va o‘z ehtiyojlarini ifodalashga qaratilgan [4]. Ushbu natija rejalashtirilgan individual yordamning ahamiyatini ko‘rsatadi. Bunda o‘lchangan asosiy natija ta’limni davom ettirish bo‘lganini hisobga olib, uni psixologik rivojlanishning to‘liq isboti sifatida talqin qilmaslik lozim.

Tengdoshlar bilan aloqalar bo‘yicha M. A. Costello va hammualliflarning 438 yangi talaba ishtirokidagi randomizatsiyalangan tadqiqoti muhimdir. Maxsus tashkil etilgan guruh dasturida qatnashgan talabalar dastur yakunida kutish ro‘yxatidagi nazorat guruhiga nisbatan universitetga mansublik hissining oshganini bildirgan [5]. Bu natija qo‘llab-quvvatlovchi muloqotning imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Uning oddiy guruh yig‘ilishlari bilan tenglashtirilishi asosli bo‘lmaydi, chunki dastur mazmuni va tashkil etilish tartibi alohida ishlab chiqilgan.

Tyutorlik amaliyotida jamoaga mansublikni qo‘llab-quvvatlash uchun hamkorlikdagi kichik loyiha, tajriba almashish suhbati yoki yuqori bosqich talabasi bilan uchrashuv tashkil etilishi mumkin. Har bir ishtirokchining fikrini eshitish va umumiy ishga qo‘shgan hissasini tan olish muhim.

1-jadval. Tyutorlik faoliyatining tavsiya etilayotgan yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Tyutorlik faoliyati	Kuzatish va muhokama belgisi
O‘zini anglash	Qiziqish va kuchli tomonlar haqida individual suhbat	Talaba o‘z maqsadini izohlashi
O‘quv faoliyatini boshqarish	Vazifani qismlarga ajratish va muddatni kelishish	Rejani bajarish va zarur tuzatish kiritish
Ijtimoiy moslashuv	Hamkorlikdagi vazifa va tengdoshlar bilan muloqot	Yordam so‘rash va umumiy ishga qo‘shilish
Kasbiy yo‘nalish	O‘qish va ijodiy yoki sport faoliyatini muvofiqlashtirish	Tayyorgarlik rejasini asoslash

Muhokama qoidalari oldindan kelishiladi. Talabaning shaxsiy kechinmalari haqida gapirishi ixtiyoriy bo‘lib, suhbatning asosiy e’tibori amaliy yordam va o‘zaro hurmatga qaratiladi.

Tyutorlik ishini tashkil etish modeli

Tahlil asosida tyutorlik ishini o‘zaro bog‘langan amaliy bosqichlar orqali tashkil etish taklif etiladi. Dastlab talabaning murojaati va vaziyatiga aniqlik kiritiladi. Keyin uning o‘zi uchun ahamiyatli va bajarilishi mumkin bo‘lgan maqsad kelishiladi. Talaba tanlangan harakatni amalga oshiradi, tyutor esa zarur yordamga murojaat qilishni yengillashtiradi. Kelishilgan muddatda natija birgalikda muhokama qilinib, keyingi reja aniqlashtiriladi. Har bir bosqichda talabaning faol ishtiroki saqlanadi.

Bu tartib B. J. Zimmerman ta’riflagan rejalashtirish, bajarish jarayonida o‘zini kuzatish va yakuniy refleksiya bosqichlariga mos keladi [6]. Refleksiya bajarilgan ishning sabab va oqibatlarini tahlil qilishni anglatadi. Suhbatda talaba natijaga qaysi usul bilan erishganini, qayerda qiynalganini va keyingi safar qanday o‘zgarish kiritishini izohlaydi. Tyutor uning javobini tayyor yechim bilan almashtirmasdan, vaziyatni aniqlashtiruvchi savollar orqali reja tuzishiga ko‘maklashadi.

Jadvaldagi belgilar standartlashtirilgan psixologik test o‘rnini bosmaydi. Ular tyutorlik suhbatida kuzatish va muhokama qilish uchun taklif etilgan amaliy yo‘nalishlardir. Masalan, reja bajarilmaganida faqat yakuniy natija qayd etilmay, talaba tanlagan usul va yordamga ehtiyoji ham ko‘rib chiqiladi. Keyingi vazifa shu tahlilga asoslanib kelishiladi. Natijada uchrashuvlar mazmunan bir-biri bilan bog‘lanadi.

San’at va sport yo‘nalishlarida qo‘llash

San’at yo‘nalishidagi talaba bilan ishlashda ijodiy chiqish, ko‘rik yoki taqdimotga tayyorgarlik amaliy suhbat mavzusi bo‘lishi mumkin. Talaba tayyorgarlikning qaysi qismi qiyin kechayotganini aniqlashtirib, mashq, material tanlash va fikr-mulohaza olish uchun vaqt belgilaydi. Chiqishdan keyingi muhokamada u erishgan natijasini o‘z maqsadi bilan solishtiradi. Tyutor ushbu suhbatda fan o‘qituvchisining kasbiy bahosini hisobga olib, talabaning keyingi tayyorgarlik rejasini tuzishiga ko‘maklashadi.

Sportchi talabalar uchun o‘qish va sport faoliyatini uyg‘unlashtirish alohida tashkiliy masaladir. FEPSAC pozitsion hujjatida sportchilarning ikki yo‘nalishdagi faoliyati kontekst, o‘tish davrlari, resurslar, qo‘llab-quvvatlash va psixologik farovonlik bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi [7]. Bu yondashuvga tayangan holda, tyutor talaba bilan musobaqa taqvimi va o‘quv topshiriqlarini birgalikda ko‘rib chiqishi mumkin. O‘qituvchi hamda murabbiy bilan kelishuv universitetdagi amaldagi o‘quv talablari doirasida olib boriladi.

Sport yoki ijodiy faoliyat bilan bog‘liq qiyinchiliklarda talabaning vaziyati individual o‘rganilishi zarur. Bir talabaga topshiriq talabini tushuntirish kerak bo‘lsa, boshqasiga ish hajmini qismlarga ajratish yoki yordam olish tartibini bilish foydali bo‘lishi mumkin. Shuning uchun tavsiya talabaning tayyorgarligi, mavjud vaqti va o‘quv maqsadiga mos tanlanadi. Shu yo‘l bilan tyutorlik yordami talabaning amaldagi vazifalari bilan bog‘lanadi.

Amaliy tavsiyalar va natijalarni baholash

Tyutorlik faoliyatida muntazam uchrashuvlar uchun qulay aloqa tartibini belgilash, murojaatlarni talabaning ehtiyojiga qarab ko‘rib chiqish va keyingi uchrashuv muddatini kelishish tavsiya etiladi. Qisqa qaydda muhokama qilingan o‘quv vazifasi, tanlangan harakat va zarur yordam turi aks ettirilishi mumkin. Talabaning shaxsiy hayoti haqidagi ortiqcha ma’lumotlarni yig‘ishga ehtiyoj yo‘q. Qaydlar yordamning davomiyligini ta’minlashga xizmat qilishi lozim.

Natijalarni baholashda amalga oshirilgan ishlar bilan talabadagi o‘zgarishlar alohida ko‘rib chiqiladi. Uchrashuv o‘tkazilishi va reja tuzilishi ish jarayonini ifodalaydi. Talabaning o‘z maqsadini asoslay olishi, rejasini mustaqil tuzatishi va yordam manbasini tanlashi esa muhokama qilinadigan rivojlanish belgilaridir. Mansublik hissi yoki o‘z imkoniyatiga ishonchni miqdoriy

baholashda til va madaniy muhitga mosligi tekshirilgan o‘lchov vositasidan foydalanish kerak.

Modelni empirik tekshirish uchun semestr boshidagi va yakunidagi o‘lchovlarni taqqoslash, imkon bo‘lsa, taqqoslash guruhini ham jalb etish tavsiya qilinadi. Ishtirokchilarning dastlabki holati, kursi va ta’lim yo‘nalishi tahlilda hisobga olinadi. Natija haqidagi xulosa so‘rovnoma, talabaning o‘z tahlili va kelishilgan vazifaning bajarilishi kabi bir necha manbaga tayanishi maqsadga muvofiq. Davomat yoki bahodagi o‘zgarish psixologik rivojlanishning bevosita o‘lchovi sifatida olinmaydi.

Individual yordamda hurmat, ixtiyoriylik va maxfiylik saqlanishi zarur. Talabaga suhbatning maqsadi hamda qayd etiladigan ma’lumotlar tushuntiriladi. Maxsus psixologik yordamga ehtiyoj aniqlanganda, tyutor universitet psixologi bilan maslahatlashish imkoniyatini tashkil etishga ko‘maklashadi. Hamkorlikda har bir mutaxassisning vazifasi aniq bo‘lishi talabaning kerakli yordamni olishiga xizmat qiladi.

Xulosa

Nazariy tahlil talabalarning psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda tyutorlik faoliyatini talabaning mustaqil qarori, shaxsiy maqsadi va universitetdagi munosabatlari bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi. Taklif etilgan model ehtiyojni aniqlashtirish, bajariladigan harakatni kelishish, yordamni tashkil etish va natijani qayta muhokama qilishga asoslanadi. San’at va sport yo‘nalishlarida u o‘quv hamda kasbiy faoliyatni muvofiqlashtirish mazmuni bilan to‘ldiriladi. Ushbu yondashuvning mahalliy ta’lim sharoitidagi samaradorligini empirik o‘rganish keyingi tadqiqot vazifasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ryff C. D. Psychological well-being revisited: Advances in the science and practice of eudaimonia // Psychotherapy and Psychosomatics. – 2014. – Vol. 83, No. 1. – P. 10-28.

2. Ryan R. M., Deci E. L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being // American Psychologist. – 2000. – Vol. 55, No. 1. – P. 68-78.

3. Hernández E. H., Lozano-Jiménez J. E., de Roba Noguera J. M. et al. Relationships among instructor autonomy support, and university students’ learning approaches, perceived professional competence, and life satisfaction // PLoS ONE. – 2022. – Vol. 17, No. 4. – e0266039.

4. Bettinger E. P., Baker R. B. The effects of student coaching: An evaluation of a randomized experiment in student advising // Educational Evaluation and Policy Analysis. – 2014. – Vol. 36, No. 1. – P. 3-19.

5. Costello M. A., Nagel A. G., Hunt G. L. et al. Facilitating connection to enhance college student well-being: Evaluation of an experiential group program // American Journal of Community Psychology. – 2022. – Vol. 70, No. 3-4. – P. 314-326.

6. Zimmerman B. J. Becoming a self-regulated learner: An overview // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41, No. 2. – P. 64-70.

7. Stambulova N., Wylleman P., Torregrossa M. et al. FEPSAC position statement: Athletes’ dual careers in the European context // Psychology of Sport and Exercise. – 2024. – Vol. 71. – 102572.